

en wat veranderde. De auteurs selecteerden een aantal hoogleraren wier profiel en ervaringen als kapstok dienen waaraan de beleidsmatige ontwikkelingen worden opgehangen, wat het relaas meer aanschouwelijk maakt. De lezer blijft wel wat op zijn honger zitten als die meer wil vernemen over faculteiten, zoals Rechten, die geen eigen hoofdstuk kregen.

Het laatste deel concentreert zich op de periode na 1834. Leen Dorsmans duidt eerst hoe de Nederlandse perceptie op het Belgische universiteitswezen veranderde doorheen de negentiende eeuw. Hierna volgen drie bijdrages door Jo Tollebeek en Tom Verschaffel, Ruben Mantels, Francis Mus en Kris Steyaert. Ze lichten toe hoe de institutionele herdenkingscultuur aan de universiteit van Leuven, Gent en Luik zich sinds 1834 ontwikkelde en of de episode van de rijksuniversiteiten daar al dan niet een plaats in kreeg. Het doet ons stilstaan bij de vraag hoe universiteiten hun eigen identiteit construeren.

Hoewel *Een wereld van verschil?* het werk is van een uitgebreide groep historici die elk hun eigen accenten leggen, vormt het toch een coherent geheel. De bundel biedt een toegankelijk en helder overzicht van zowel de geschiedenis van de zuidelijke rijksuniversiteiten als van de perceptie van deze geschiedenis. Daarmee wijst de publicatie meteen ook op het duidelijke onderscheid tussen universiteitsgeschiedenis als wetenschappelijk discipline en als institutioneel-identitair discours. Tegelijk toont de bundel aan dat universiteiten de voorbije decennia de ongenueanceerde jubelverhalen steeds vaker inruilden voor een kritische omgang met het eigen verleden, een evolutie die we enkel maar kunnen aanmoedigen.

Alexia Coussement

CARMEN VAN PRAET

Bewogen Burgers. Negentiende-eeuwse liberalen en de sociale kwestie in België (1846-1886)

Gent, Liberas, 2019, 264 p.

De Liberale Partij, die in 2021 haar honderdvijfenzeventigste verjaardag vierde, ruimde in haar korte stichtingsprogramma uit 1846 plaats in voor de ver-

betering van het lot van de arbeiders. Die passage kan worden gezien als de neerslag van de sociale gevolgen van de eerste industriële revolutie en het debat daarover onder sociaal geëngageerde intellectuelen. De sociale kwestie zou echter pas op het einde van de negentiende eeuw, na de staking van 1886, een echt prominente plaats verwerven op de politieke agenda. De decennia tussen 1846 en 1886 zijn wat de sociale kwestie en de sociale politiek betreft een soort 'dode periode', waarin weinig gebeurde. In dit boek, een herwerkte versie van het proefschrift dat Carmen Van Praet in 2015 aan de UGent verdedigde over de liberalen en de sociale politiek, staat precies deze periode centraal.

De auteur bekijkt de sociale politiek vanuit een origineel perspectief, dat van de *hommes orchestres*, meestal intellectuelen, soms ook industriëlen die actief waren op internationaal en lokaal niveau eerder dan op nationaal niveau. Deze *hommes orchestres* deden aan sociaal onderzoek, ontwikkelden een liberale sociale ideologie, en ontmoetten elkaar op internationale congressen. Daar deden ze inspiratie op uit initiatieven in andere landen of konden ze integendeel de eigen modellen en oplossingen bij een internationaal publiek promoten. Ze waren verder ook praktisch actief als initiator van bijvoorbeeld spaarkassen of bouwers van arbeidershuisvesting. De auteur beschrijft hun opvattingen en activiteiten, brengt de (internationale) netwerken waarin ze actief waren in kaart en gaat in op transnationale transfers. Wat de lokale activiteiten betreft ligt de focus sterk op Gent, maar ook andere kleinere steden zoals Nijvel, waar originele initiatieven werden ontwikkeld, komen aan bod.

Het boek steunt op een grondige analyse van de bestaande, vaak oudere literatuur en op bronnenonderzoek, vooral boeken, brochures en tijdschriftartikelen maar ook archieven in binnen- en buitenland, zowel in publieke depots als bij particulieren (familiearchief Rolin-Jaequemyns). Het onderzoek bouwt tevens op buitenlandse literatuur waar, zoals bijvoorbeeld in Nederland, al eerder de aandacht werd verlegd van het nationale naar het transnationale niveau. Ook maakt

de auteur veelvuldig gebruik van het onderzoek uit licentiaatsverhandelingen en masterscripties waarin vanaf de jaren 1980 bepaalde figuren of organisaties werden belicht. De liberale *hommes orchestres* hadden een specifieke kijk op de sociale politiek, die individuele sociale mobiliteit centraal stelde. De domeinen waarop ze hun aandacht primair richtten waren de volkshuisvesting, het sparen en het onderwijs. Deze domeinen komen in verschillende hoofdstukken aan bod, waarbij voldoende oog is voor de specificiteit van de hervormingsvoorstellen en voor de overlappende engagementen zoals bijvoorbeeld bij de uitgesproken antiklerikale Gentse liberaal Paul Voituren. Ook de concurrentie tussen verschillende initiatieven gericht naar hetzelfde doelpubliek, zoals tussen het Willemsfonds en de *Ligue de l'Enseignement* voor het onderwijs krijgt aandacht.

Dit boek verruimt onze kennis van de sociaal-liberale ideeën en praktijken in de jaren 1850, 1860 en 1870 en doet dit vanuit een origineel perspectief waar beleidsniveaus aan elkaar gekoppeld worden en duidelijk wordt dat een volledig beeld van de sociale politiek zich niet mag beperken tot het nationale niveau. Positief is ook dat waar mogelijk wordt ingegaan op de rol van vrouwen.

Op twee punten stelt het boek enigszins teleur. Een eerste is de koppeling van de verschillende beleidsniveaus. In de epiloog grijpt de auteur terug naar de nationale politiek. Dat gebeurt aan de hand van Gustave Rolin-Jaequemyns, een belangrijke figuur in het boek, die aanvankelijk om familiale en persoonlijke redenen geen politiek mandaat ambieerde maar uiteindelijk toch minister van Binnenlandse Zaken werd in de regering Frère-Orban II, de regering van de eerste schoolstrijd. Jammer genoeg vernemen we niets over het beleid dat Rolin-Jaequemyns uitwerkte als minister van Binnenlandse Zaken. Waarom de auteur dat niet heeft gedaan is niet duidelijk, want uit het boek blijkt dat Charles Rogier precies vanuit zijn positie van minister van Binnenlandse Zaken probeerde de gemeenten aan te zetten tot het nemen van weliswaar bescheiden sociale initiatieven. Het zou dan ook interessant geweest zijn

te vernemen of Rolin-Jaequemyns zijn positie van minister van Binnenlandse Zaken al dan niet heeft aangegrepen om iets gelijkaardigs te doen om de ideeën die hij al lang had ontwikkeld op een of andere manier te stimuleren. Deze beperkte aandacht voor het beleid blijkt ook uit de behandeling van de invloed van de ideeën inzake huisvesting van de liberale *hommes orchestres* op de huisvestingswet van 1889: die invloed wordt aangestipt maar niet systematisch geanalyseerd. Meer algemeen blijkt uit de manier waarop de sociale problemen bediscussieerd werden op (internationale) congressen door de *hommes orchestres* dat de aanpak van de sociale problemen eerder incidenteel was, in die zin dat verschillende initiatieven naast elkaar werden bekeken en dat er minder aandacht was voor de sociale problematiek als een algemeen alomvattend probleem. Duidt dit erop dat finaal de sociale kwestie dan toch niet als een grootschalig en structureel probleem werd gezien dat een nationale politieke oplossing vroeg, zoals in het partijprogramma van 1846 was geïmpliceerd, maar dat lokale initiatieven konden blijven volstaan?

Een aspect dat wat in de schaduw blijft is de concrete economische ontwikkeling in België in de bestudeerde decennia. Er is wel aandacht voor algemene patronen, maar er wordt niet gekeken naar factoren die een invloed zouden kunnen hebben gehad op de accenten die de hervormers legden zoals bv de veranderende structuur van de arbeidersgroep en de evolutie van hun koopkracht, die zouden kunnen verklaren waarom bepaalde voorstellen van de liberale *hommes orchestres* (al dan niet) aan de aspiraties van een bepaalde groep beantwoordden.

Dit boek, een uitgave van Liberas zelf, is sober maar mooi vorm gegeven en gezet in een goed leesbaar lettertype. Dit en de korte vlot geschreven hoofdstukken dragen bij tot de leesbaarheid, zodat het werk naast historici van de negentiende eeuw en van de sociale politiek ook een publiek van breed geïnteresseerde niet-specialisten zal aanspreken. Tegelijk werd gelukkig niet bespaard op het notenapparaat, de bibliografie en het per-

sonenregister. De eindredactie van de bibliografische referenties had evenwel strakker gekund: enkele foutjes, zoals de universiteit waar een licentiaatsverhandeling werd ingediend, werden niet weg gefilterd.

Dirk Luyten

MATHIEU ZANA ETAMBALA,
***Veroverd, bezet, gekoloniseerd:
Congo 1876–1914***

Gorredijk, Sterck & De Vreese, 2020, 463 p.

Met zijn boek *Veroverd, bezet, gekoloniseerd: Congo 1876–1914* plaatst Mathieu Zana Etambala zich in de traditie van Daniel Vangroenweghe en Jules Marchal (pseudoniem A. M. Delathuy), die in de jaren 1980 het systematische geweld in de Onafhankelijke Congostaat aan de kaak stelden. In vier hoofdstukken, die telkens op een specifiek gebied binnen de Congostaat inzoomen, confronteert Etambala de lezer met de driestheid en wreedheden waarmee de verovering en onderwerping van Congo werd doorgedreven. Hoewel de auteur af en toe gevallen van systematisch geweld of strafexpedities belicht die in eerdere publicaties niet of slechts zijdelings aan bod kwamen, komt de onthulling van nog meer gruwel in de Congostaat niet echt als een verrassing. De grootste verdienste van het boek is veeleer het grijpbaar maken van bronnenmateriaal dan het al grotendeels gekende verhaal op zich.

De vier Congolese gebieden die Etambala heeft uitgekozen, zijn het Kuba koninkrijk in de Kasai, het Kroondomein van Leopold II in de regio van het naar hem genoemde meer, het Evenaarsdistrict langs de bovenloop van de Congo-stroom, en het Ituri-gebied in het noordoosten van de Congostaat. De keuze voor die gebieden wordt niet echt beargumenteerd, en zeker Katanga, Manyema/Tanganika en Bas-Congo zouden een ander kolonisatieverhaal opleveren dan de vier geselecteerde gebieden – al zouden geweld, weerstand en onderdrukking ook daar als rode draad kunnen gelden. Niettemin houdt de selectie steek en laat ze toe in elk van die gebieden een ander aspect van de koloniale bezetting en verovering centraal te stellen.

In het eerste hoofdstuk vormt het breken van de politieke en morele orde van de Bakuba de rode draad. Interne rivaliteiten onder de Bakuba, pogingen van de Kuba koning om zich tot de vreemde invasie te verhouden, en diplomatieke contacten met Afro-Amerikaanse protestantse missionarissen staan in contrast met de eisen en het ongeduld van de koloniale administratie, de roekeloze rubberexploitatie door de *Compagnie du Kasai* en haar agenten en handlangers, en de dubieuze rol van de katholieke missionarissen van Scheut als rubberkwekers in dienst van de *Compagnie du Kasai*. Voor de interpretatie kon de auteur in grote mate steunen op het werk van Jan Vansina (bv. p. 56). En soms zat er meer in, zoals wanneer in 1900 een pokkenepidemie, mensenoffers na de dood van de koning, gevangennemen, doden en verkopen van grote groepen mensen door handlangers van de staat, en gewelddadige expedities door de weermacht samenliepen (p. 60–61). Hoe die verschillende disruptieve fenomenen zich tot elkaar verhouden, en eventueel versterken, is weliswaar niet letterlijk in de bronnen te vinden, maar is wel het soort vraag waarmee de lezer op zijn honger blijft zitten.

In het tweede hoofdstuk staan de ingenieuze en nietsontziende constructies van Leopold II voor persoonlijk gewin, ingezet ter meerdere eer en glorie van het Belgische vaderland, centraal. Etambala kiest er bewust voor om niet op de al uitvoerig onderzochte werkgebieden van de ABIR en de *Anversoise*, waar Leopold II overigens ook zijn vinger in de pap had, te focussen, maar het private wingewest van de koning zelf te belichten. Maar precies als het over die zakelijke constructies gaat (dat geldt ook voor de *Compagnie du Kasai*), is het onbegrijpelijk dat Frans Buelens noch Guy Vanthemsche in de bibliografie van dit boek staan.

Hoofdstuk 3 maakt dan weer wel gebruik van het onschatbare werk van Edmond Boelaert, die in het midden van de twintigste eeuw Congolese getuigenissen over de gewelddadige tijd van de kolonisatie opgetekend heeft. Samen met enkele getuigenissen voor onderzoekscommissies tijdens het eerste decennium van de twintigste eeuw zijn dit